
РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.91+347.61/.64

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.16>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОРГАНАМИ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ: ПИТАННЯ ЗМІСТУ

Гаврік Р.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного,

адміністративного та фінансового права

Хмельницького університету управління та права

імені Леоніда Юзькова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-0594>

gavrik.roman@gmail.com

Гаврік Р. Особливості застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки та піклування: питання змісту.

В науковій статті автор провів наукове дослідження особливостей застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки та піклування, визначення вичерпного переліку способів захисту, які застосовуються цими органами. На підставі проведеного дослідження, автор дійшов висновку, що існують дві форми захисту сімейних прав та інтересів батьків та дітей органами опіки та піклування: безпосередня участь у захисті сімейних прав та інтересів, коли орган опіки та піклування самостійно застосовує відповідні способи захисту і опосередкована, коли орган опіки та піклування залучається до участі у вирішенні сімейного спору щодо виховання та утримання дитини, однак самостійно відповідні способи захисту не застосовує. Орган опіки та піклування застосовує наступні способи захисту сімейних прав та інтересів: встановлення сімейного правовідношення, його зміна, надання права здійснювати окремі права та обов'язки як батьків чи законних представників дитини, попередження дій, які порушують сімейні права. Останні два способи є особливими і притаманні лише органам опіки та піклування. Надання права здійснювати окремі права та обов'язки як батьків чи законних представників дитини як спосіб захисту застосовується органом опіки та піклування шляхом надання дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини, інших правочинів щодо майна, власником (співвласником) та/або користувачем якого є дитина, на укладання договору щодо припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме

майно або на відчуження майна, отриманого за цим договором, надання дієздатності на вчинення інших повноважень щодо вчинення правочинів щодо майна дитини або її цивільних зобов'язань чи аліментних зобов'язань батьків. Попередження дій, які порушують сімейні права як спосіб захисту здійснюється шляхом проведення контрольно-наглядових заходів за цільовим витрачанням аліментів на дитину, за умовами утримання, виховання, навчання дитини, над якою встановлено опіку або піклування, за дотриманням прав усиновленої дитини тощо.

Ключові слова: захист сімейних прав та інтересів; способи захисту; форми захисту; орган опіки та піклування; встановлення сімейного правовідношення, зміна сімейного правовідношення.

Havric R. Features of application of methods of protection of family rights and interests by guardianship and care bodies: the question of content.

In the scientific article, the author conducted a scientific study of the peculiarities of the application of methods of protection of family rights and interests by the guardianship and guardianship authorities, and determined an exhaustive list of the methods of protection used by these authorities. On the basis of the conducted research, the author came to the conclusion that there are two forms of protection of family rights and interests of parents and children by guardianship authorities: direct participation in the protection of family rights and interests, when the guardianship authority independently applies appropriate methods of protection, and indirect, when the authority guardianship and guardianship is involved in the resolution of a family dispute re-

garding the upbringing and maintenance of a child, but does not apply appropriate protection methods on its own. The guardianship body applies the following methods of protecting family rights and interests: establishing a family legal relationship, changing it, granting the right to exercise separate rights and duties as parents or legal representatives of a child, preventing actions that violate family rights. The last two methods are special and belong only to guardianship and guardianship bodies. Granting the right to exercise separate rights and obligations as parents or legal representatives of the child as a method of protection is applied by the guardianship authority by granting permission to commit acts regarding the child's immovable property, other acts regarding the property, the owner (co-owner) and/or user of which the child is, to conclude an agreement on the termination of the right to alimony for a child in connection with the transfer of ownership of immovable property or on the alienation of property received under this agreement, granting legal capacity to perform other powers to perform acts regarding the child's property or his civil obligations or alimony obligations of parents. Prevention of actions that violate family rights as a means of protection is carried out by conducting control and supervision measures on the targeted spending of alimony on a child, on the conditions of maintenance, upbringing, education of a child under guardianship or guardianship, on compliance with the rights of an adopted child, etc.

Key words: protection of family rights and interests; methods of protection; forms of protection; body of guardianship and care; establishment of family legal relationship, change of family legal relationship.

Постановка проблеми. Одним із органів захисту прав та законних інтересів такого учасника сімейних відносин, як дитина, є орган опіки та піклування. Аналог такого органу можна простежити у сімейному законодавстві багатьох держав Європейського Союзу та держав-кандидатів у члени ЄС, де він має назву «сирітського суду» (Латвія), «суду з питань опіки та піклування» (Польща, Румунія), «суду у справах опіки» (Німеччина), «органу опіки» (Молдова), «служби, що займається наглядом за дітьми, їх вихованням» (Франція), «органу опіки та піклування» (Чехія). Незважаючи на різні підходи до форм та способів захисту прав та законних інтересів дитини, що здійснюються цими органами, основним є те, що саме вони є тими органами контролю за належним виконанням батьками своїх сімейних обов'язків щодо дитини, а в окремих випадках – саме ці органи вирішують спори, які виникають між батьками щодо виконання ними своїх батьківських прав та обов'язків. Відповідно до положень Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК

України), у випадках, передбачених цим Кодексом, особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування (ст. 19). Останній, в ряді випадків виступає учасником цивільних процесуальних відносин за позовами батьків щодо визначення механізму реалізації власних прав та обов'язків щодо дитини; в ряді випадків виступає органом, який самостійно здійснює захист прав та інтересів дитини, в тому числі в аспекті надання дозволу на вчинення батьками ряду дій щодо дитини та її майна, а також в контексті прийняття обов'язкового для батьків рішення, яким здійснюється захист прав та законних інтересів дитини. При цьому, орган опіки та піклування застосовує особливі способи захисту сімейних прав та інтересів передусім дитини, однак побічно – й батьків та інших учасників сімейних відносин.

Стан опрацювання проблематики. Проблема застосування способів захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин, в тому числі батьків та дітей досліджувалася рядом науковців, таких як В.А. Ватрас, М.М. Дякович, Л.В. Красицька, З.В. Ромовська, І.Л. Сердечна, А.О. Скіченко, В.І. Труба, С.М. Ходак, Г.В. Чурпіта, однак питання застосування способів захисту сімейних прав та інтересів дитини органами опіки та піклування досліджене недостатньо (певною мірою його торкалися лише Л.В. Красицька, З.В. Ромовська, І.Л. Сердечна), що зумовлює необхідність подальших наукових досліджень цієї проблематики.

Метою статті є дослідження особливостей застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки та піклування, визначення вичерпного переліку способів захисту, які застосовуються цими органами.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що в СК України поняття «орган опіки та піклування» зустрічається у 37 статтях, присвячених питанням правовідносин батьків та дітей, а також правовідносинам із влаштуванням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [1], повноваження органу опіки та піклування визначені досить загально і по суті йде відсилення до положень інших нормативно-правових актів, зокрема до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини».

Як вірно зазначає З. В. Ромовська, орган опіки та піклування можна вважати попередньою ланкою розв'язання спору між батьками щодо дитини (зокрема, щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця прожи-

вання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним, як це визначено у ч. 4 ст. 19 СК України). В той же час, звернення до органу опіки та піклування батьків дитини не є обов'язковим, оскільки для батьків залишається відкритою можливість вирішення наявного сімейного спору у суді. Як зазначено у ч. 4 ст. 19 СК України в такому разі орган опіки та піклування є обов'язковим учасником справи [1; 2, с. 61].

С. Я. Фурса зазначає, що до повноважень органів опіки та піклування також належать: надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю (ст. 35 Цивільного кодексу України – надалі по тексту ЦК України), призначення опікуна чи піклувальника, звільнення особи від повноважень опікуна чи піклувальника (ст. ст. 63, 75 ЦК України, ст. 251 СК України), припинення опіки та піклування (ст. ст. 76, 77 ЦК України, ст. 250 СК України), встановлення опіки над майном (ст. 74 СК України), вирішення спору між батьками дитини щодо прізвища дитини (ч. 3 ст. 145 СК України), щодо імені дитини (ч. 3 ст. 146 СК України), щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 158 СК України), щодо управління майном дитини (ст. 177 СК України), ведення обліку дітей, які підлягають усиновленню та осіб, які бажають усиновити дитину (ст. 215 СК України), надання згоди на усиновлення дитини (ст. 221 СК України), здійснення нагляду за усиновленими дітьми, які проживають в Україні (ст. 235 СК України), укладення патронатного договору та вирішення питання щодо оплати діяльності патронатного вихователя (ст.ст. 252 та 254 СК України), захист сімейних прав за зверненнями інших членів сім'ї та родичів (ст.ст. 258 та 262 СК України) [3, с. 86].

Крім цього, відповідно до ч. 2 ст. 170 СК України у виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя та здоров'я дитини, орган опіки та піклування вправі постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків, про що повідомляється прокурор, а далі – подає позов про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав [1; 4, с. 41].

Говорячи про форми участі органів опіки та піклування у захисті сімейних прав та інтересів

дитини, можна навести позицію Л.В. Красицької, яка зазначає на існування чотирьох таких форм: 1) безпосередній захист прав та інтересів батьків і дітей; 2) участь у судовому захисті прав та інтересів батьків і дітей; 3) вчинення інших дій, пов'язаних із захистом сімейних прав та інтересів, спрямованих на запобігання порушенням сімейних прав та інтересів, що полягають у наданні дозволів або згоди на вчинення певних юридичних дій; 4) здійснення контролю та нагляду за дотриманням сімейних прав та інтересів [5, с. 13]. С.М. Лепех вказує, що органи опіки та піклування в механізмі захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин можуть займатися такими видами діяльності: 1) звернення до суду в інтересах певних категорій осіб для захисту їхніх прав; 2) участь у судовому розгляді певних категорій справ, визначених законом; 3) самостійне вирішення окремих спорів або надання згоди на вчинення певних дій [6, с. 42-43]. Позитивно відзначаючи науковий доробок Л.В. Красицької та С.М. Лепеха в аспекті наукового дослідження форм та способів захисту сімейних прав та інтересів батьків та дітей, в тому числі органами опіки та піклування, все ж маємо відзначити на наявності лише двох форм такого захисту: безпосередньої участі у захисті сімейних прав та інтересів, коли орган опіки та піклування самостійно застосовує відповідні способи захисту і опосередкованої, коли орган опіки та піклування залучається до участі у вирішенні сімейного спору щодо виховання та утримання дитини, однак самостійно відповідні способи захисту не застосовує.

В першому випадку, органи опіки та піклування здійснює вирішення сімейного спору батьків щодо питання реалізації ними батьківських прав та обов'язків щодо спільної дитини, коли вони звертаються до органу опіки та піклування. Відповідно до ч. 2 ст. 19 СК України прийняте рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, якщо протягом десяти днів від часу його винесення заінтересована особа не звернулася за захистом своїх прав або інтересів до суду, крім випадку, передбаченого ч. 2 ст. 170 цього Кодексу (прийняття рішення про відібрання дитини від батьків, про що піде мова пізніше) [1]. За загальним правилом, рішення цього органу має рекомендаційний характер. Водночас його рішення є обов'язковими до виконання, якщо протягом десяти днів від часу винесення рішення заінтересована особа не звернулася до суду. Звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду. У разі звернення з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої заяви. Попереднє звернення до органів опіки та піклування не вимагається. Особа самостійно вирішує, чи відразу звертатись до суду, чи попередньо звернутися в орган опіки та піклування

[7, с. 174]. У такому рішенні можуть вказуватися, наприклад, порядок участі того з батьків, хто проживає окремо, у вихованні дитини, характер, місце, час, тривалість спілкування [8, с. 473] (по суті здійснюється застосування такого способу захисту, як встановлення батьківського правовідношення); у рішенні щодо визначення прізвища або імені дитини – констатується яке прізвище чи ім'я слід визначити дитині; у рішенні щодо зміни прізвища дитини – констатується зміна прізвища дитини, що в подальшому реалізується через внесення відповідних змін до актового запису про народження дитини та до свідоцтва про народження (здійснюється або встановлення, або зміна правовідношення); у рішенні щодо визначення місця проживання дитини – встановлюється місце проживання дитини у одного із батьків або її передача для виховання бабі, діду, іншим родичам, якщо буде визнано, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку, або відібрання дитини від особи, з якою вона проживає, і передання її для опікування органу опіки та піклування, якщо дитина не може бути передана жодній із цих осіб; у рішенні щодо негайного відібрання дитини – констатація факту загрози для життя та здоров'я дитини та передачу під опікування органу опіки та піклування (також застосовуються такі способи захисту, як встановлення або зміна правовідношення, або припинення дій, які порушують сімейні права дитини шляхом її відібрання від осіб – порушників зазначених прав).

У разі звернення дитини до органу опіки та піклування за захистом своїх прав та інтересів у разі неналежного виконання батьками своїх обов'язків щодо неї відповідно до ч.ч. 2 та 3 ст. 152 СК України, орган опіки та піклування може застосувати такий спосіб захисту як припинення дій, що порушують сімейні права та інтереси.

Особливим способом захисту, який застосовується органом опіки та піклування є надання згоди на вчинення батьками дитини ряду дій, спрямованих на реалізацію власних сімейних прав та обов'язків як батьків дитини та відповідних прав та обов'язків дитини, в тому числі на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини (ч. 4 ст. 177 СК України), інших правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, щодо майна, власником (співвласником) та/або користувачем якого є дитина або відмови від майнових прав дитини чи видання письмових зобов'язань від імені дитини (ч. 3 ст. 177 СК України), відповідних дій законних представників дитини (ч. 3 ст. 246 СК України); на укладання договору щодо припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно або на відчуження майна, отриманого за цим договором (ст. 190 СК України). Відповідний дозвіл на реалізацію сімей-

них прав та інтересів дитини в окремих випадках орган опіки та піклування надає не тільки батькам, а й бабі, діду, іншим родичам, зокрема на реалізацію права забрати дитину з пологового будинку, якщо цього не зробили батьки дитини (ч. 4 ст. 143 СК України). Застосування такого способу захисту наділяє батьків, інших учасників сімейних відносин дієздатністю у зазначених вище правовідносинах (можемо назвати цей спосіб захисту «надання права здійснювати окремі права та обов'язки як батьків чи законних представників дитини»).

Також особливим способом захисту сімейних прав та інтересів дитини є здійснення контролю за цільовим витрачанням аліментів на дитину, що здійснюється у формі інспекційних відвідувань одержувача аліментів (ст. 186 СК України). В даному випадку, можемо говорити про такий спосіб захисту як «попередження дій, які порушують сімейні права»; з іншого боку орган опіки та піклування не наділений повноваженнями щодо припинення дій, які порушують сімейні права у цій сфері – він може лише звернутися до суду із позовом про зменшення розміру аліментів або про внесення частини аліментів на особистий рахунок дитини. Попередження дій, які порушують сімейні права може здійснюватися і у випадках здійснення контролю умов утримання, виховання, навчання дитини, над якою встановлено опіку або піклування (ч. 1 ст. 246 СК України) та нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини (ст. 235 СК України).

Крім цього, орган опіки та піклування у ряді випадків здійснює правовстановлюючі повноваження, зокрема призначає опікуна чи піклувальника дитині-сироті або дитині, позбавленої батьківського піклування (ст. 243 СК України), надання згоди на усиновлення у разі, якщо опікун або піклувальник не дав згоди на усиновлення дитини (ч. 2 ст. 221 СК України), передає дитину під патронат, встановлює та продовжує строк перебування дитини під патронатом, укладає договір про патронат та здійснюють нагляд за його виконанням патронатними вихователями (ч.ч. 5, 6 ст. 252 СК України), у разі необхідності звільняє опікуна та піклувальника від їх обов'язків (ст. 251 СК України) [1; 9, с. 146].

Органи опіки та піклування беруть участь у захисті сімейних прав та інтересів опосередковано – через участь у судовому розгляді сімейних спорів щодо виховання та утримання дитини або ініціювання такого розгляду. Зокрема, при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбав-

лені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування, що подає висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Ці органи вправі самостійно звернутися до суду, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, в тому числі із позовом про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК України), про відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України), про зменшення розміру аліментів або про внесення частини аліментів на особистий рахунок дитини у випадках виявлення нецільового витрачання аліментів на дитину [1].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити наступне. Існують дві форми захисту сімейних прав та інтересів батьків та дітей органами опіки та піклування: безпосередня участь у захисті сімейних прав та інтересів, коли орган опіки та піклування самостійно застосовує відповідні способи захисту і опосередкована, коли орган опіки та піклування залучається до участі у вирішенні сімейного спору щодо виховання та утримання дитини, однак самостійно відповідні способи захисту не застосовує. Орган опіки та піклування застосовує наступні способи захисту сімейних прав та інтересів: встановлення сімейного правовідношення, його зміна, надання права здійснювати окремі права та обов'язки як батьків чи законних представників дитини, попередження дій, які порушують сімейні права. Останні два способи є особливими і притаманні лише органам опіки та піклування. Надання права здійснювати окремі права та обов'язки як батьків чи законних представників дитини як спосіб захисту застосовується органом опіки та піклування шляхом надання дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини, інших правочинів щодо майна, власником (співвласником) та/або користувачем

якого є дитина, на укладання договору щодо припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно або на відчуження майна, отриманого за цим договором, надання дієздатності на вчинення інших повноважень щодо вчинення правочинів щодо майна дитини або її цивільних зобов'язань чи аліментних зобов'язань батьків. Попередження дій, які порушують сімейні права як спосіб захисту здійснюється шляхом проведення контроль-но-наглядових заходів за цільовим витрачанням аліментів на дитину, за умовами утримання, виховання, навчання дитини, над якою встановлено опіку або піклування, за дотриманням прав усиновленої дитини тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.
2. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник для студ.вищ.навч.закл. К.: Правова єдність, 2009. 500 с.
3. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. За заг. ред. С.Я. Фурси. К: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2008. 1248 с.
4. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За ред. Ю.С. Червоного. К.: Істина, 2003. 464 с.
5. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. 496 с.
6. Лепех С.М. Сімейне право України. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 318 с.
7. Сердечна І. Юрисдикційна форма захисту сімейних прав та інтересів. Університетські наукові записки, 2019, Том 18, № 3 (71), С. 170–183.
8. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. За ред. І. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с.
9. Ходак С. . Категорія інтересу в сімейному праві України. Дис. ... канд. юр. наук. Спец.